

Penitencjarne uwarunkowania edukacji (od alfabetyzacji po kształcenie ustawiczne) więźniów w Polsce

The penitentiary determinants of prisoners
education in Poland (from literacy
to lifelong learning)

Słowa kluczowe: Służba Więzienna, edukacja więźniów, edukacja więzienna, kształcenie ustawiczne.

Key words: Prison Staff, prisoners education, penitentiary education, continuing education.

Abstract: The article presents the problems of penitentiary education in Poland after 1918. In the past the literacy of prisoners was the main problem. Currently, prisoners can learn in equal types of schools in prisons and outside. They can also pursue higher education. Prisoners education is a lifelong learning process.

Wprowadzenie. Celem nauczania w warunkach więziennych zwykle jest uzupełnienie przez więźniów brakującego wykształcenia oraz przygotowanie do zawodu na różnym poziomie zaawansowania (Machel, 1994, s. 130), a tym samym, pośrednio, także do życia na wolności. Poprzez skończenie szkoły lub zdobycie zawodu skazani przechodzą dowartościowujący ich proces społecznej readaptacji (Sarzała, 2011, s. 219 i n.). W warunkach szkolnych są poddawani treningowi szkolnemu, gdzie obowiązuje spokój, praca nad sobą, zdyscyplinowanie, pełnienie różnych funkcji szkolnych itp. Wskaźnikami realizacji tego środka są m.in. wyniki nauczania, absencja, wyróżnienia szkolne, promowanie, osiągnięcie lokaty, kolejne szczeble kształcenia, zdobywanie zawodu itp.

Poprzez nauczanie skazani mają możliwość nadrobienia swoich zaległości edukacyjnych na różnym poziomie lub podjęcia szkoleń zawodowych podwyższających ich kwalifikacje (Dziedzic, 2013, s. 129 i n.; Parol, 2013, s. 13 i n.; Poklek, 2010, s. 77; Rostańska, 2007, s. 198; Sikorska, 2012, s. 323). Edukacja więzienna jest więc najbardziej skutecznym, a zarazem najmniej kosztownym sposobem podniesienia poczucia własnej wartości, zwiększenia szans na pomyślną readaptację społeczną, wreszcie ułatwienia kontynuowania nauki po wyjściu na wolność (Gajdus, Gronowska, 1998,

s. 128 i n.; Osiatyński, 2003, s. 146). Tym samym nauczanie skazanych stanowi najważniejszy, ale też zarazem jedyny rzeczywisty środek oddziaływania resocjalizacyjnego (Szymanowski, Świda, 1998, s. 304; Sarzała 2009, s. 404–405)) oraz, jak się wydaje, najbardziej skuteczny środek oddziaływania penitencjarnego. Żeby jednak wykorzystać walory tego środka, konieczna jest właściwa rekrutacja poprzedzona wnikliwymi badaniami osobopoznawczymi skazanego – ucznia oraz odpowiednim doбором formy nauczania do jego indywidualnych predyspozycji, uzdolnień i cech osobowości (Poklek, Jabłońska, 2013, s. 323 i n.).

W doktrynie i w prawie do 1918 r. więziennictwo cechowały głównie takie przymioty jak: izolacja, represja i odstraszenie. Co prawda liczni teoretycy prawa i penitencjarystyki dostrzegali na przestrzeni wieków potrzebę poprawy i wychowania przestępcy, a tym samym odwiedzenie go od popełnienia kolejnego przestępstwa, jednak uwarunkowania społeczne, polityczne i historyczne powodowały, że kara pozbawienia wolności podporządkowana była jedynie tym właśnie celom. Żadne z uregulowań prawnych tamtego okresu (kodyfikacje karne, regulaminy więzienne) nie zawierało elementów o charakterze poprawczym, wychowawczym lub resocjalizacyjnym. Niemniej jednak nie sposób nie docenić wpływu przedstawicieli dziewiętnastoi dwudziestowiecznej polskiej myśli penitencjarnej na ukształtowanie się nowoczesnego więziennictwa w XX w.

Nauczanie więźniów w systemie penitencjarnym II Rzeczypospolitej. Sporym wyzwaniem dla odrodzonego w 1918 r. państwa polskiego stała się powszechna oświata. Od podstaw zorganizowano nauczanie skazanych przebywających w jednostkach penitencjarnych. Już w jednym z pierwszych aktów prawnych, w dekreście Naczelnika Państwa z 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych (D.P.P.P. Nr 15, poz. 202) ustanowiono, że w placówkach dla nieletnich wszyscy, bez wyjątku, otrzymają naukę świecką, jaka obowiązuje w szkołach ludowych. W placówkach dla dorosłych wprowadzono natomiast obowiązkowe nauczanie dla analfabetów. Poczynając od 1924 r., obowiązkiem tym objęto wszystkich nieletnich oraz osoby dorosłe skazane na kary pozbawienia wolności o niewielkim wymiarze, pod warunkiem, że wcześniej co najmniej cztery lata uczęszczali do szkoły powszechnej lub średniej. Pozostali więźniowie mogli pobierać naukę za zezwoleniem naczelnika, więźniowie śledczy natomiast za zezwoleniem organu, do dyspozycji którego pozostawali. Nauczanie odbywało się według programu przewidzianego dla szkół powszechnych i uwzględniało jednocześnie naukę rzemiosła. Rozpoczęciu i zakończeniu nauki każdorazowo towarzyszyły egzaminy komisyjne (Migdał, Raglewski, 2005, s. 173 i 174; Pawlak, 1997, s. 99). Prawne zręby tej działalności kompleksowo uregulowano dopiero w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 26 kwietnia 1926 r. o zaspokajaniu potrzeb religijnych więźniów i działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 9, poz. 10).

W rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 29, poz. 272) zawarto obowiązek nauki dla nieletnich oraz dla dorosłych, którzy byli skazani na karę pozbawienia wolności powyżej 6 miesięcy, nie przekroczyli 40 lat życia i nie posiadali świadectwa ukończenia 4.

klasy szkoły powszechnej (podstawowej). Udzielanie zezwolenia na nauczanie pozostałym kategoriom skazanych pozostawiono w gestii naczelnika bądź organom sądowym lub prokuratorskim w zależności od statusu więźnia. Program nauczania obejmował przedmioty ogólnokształcące (dosłownie: *naukę religii, czytania, pisania i rachunków oraz zasadnicze wiadomości o ustroju Rzeczypospolitej Polskiej*) i zawodowe (Kolasiński, 1989, s. 90 i n.). Również w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 20 czerwca 1931 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 71, poz. 577) wspomniano o pracy kulturalno-oświatowej (tak ówczesnie nazywano nauczanie) polegającej na zwalczaniu analfabetyzmu wśród więźniów.

Kategorię osób zobligowanych do nauczania w warunkach więziennych wyraźnie poszerzono w uregulowaniach ustawy z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 68, poz. 457). Oprócz wymienionych wcześniej kategorii obowiązkiem nauki objęto odbywających karę pozbawienia wolności według systemu progresywnego oraz osadzonych w koloniach rolniczych i zakładach rzemieślniczych. W więzieniach dla niepełnoletnich, zakładach rzemieślniczych, koloniach rolniczych oraz w więzieniach zwykłych o progresywnym systemie odbywania kary miały być prowadzone szkoły ogólnokształcące i zawodowe o niższym poziomie nauczania. W pozostałych jednostkach penitencjarnych planowano prowadzenie nauczania ukierunkowanego zwłaszcza na zwalczanie analfabetyzmu. Przepisy nie wykluczały również prowadzenia szkół o nieco wyższym poziomie nauczania ogólnokształcącego i zawodowego (Migdał, Raglewski, 2005, s. 156). Środki oddziaływania penitencjarnego, w tym również nauczanie stosowane w zakładach dla niepoprawnych przestępców (przedwojenny protoplasta ośrodków przystosowania społecznego) nie odbiegały od tych, które były stosowane w instytucjach penitencjarnych (zob. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców, D.U.R.P. Nr 5, poz. 38).

Praktyka w zakresie nauczania osób pozbawionych wolności była daleka od oczekiwań. Pod koniec lat dwudziestych odsetek uczących się obejmował 86,8% osób podlegających przymusowi nauczania, w latach 1927–1930 natomiast nauczaniem objęto ok. 17% populacji przebywającej w zakładach penitencjarnych (Migdał, Raglewski, 2005, s. 157; Pawlak, 1997, s. 98). Jednak w większości zakładów, zwłaszcza karno-śledczych, w których przeważały osoby tymczasowo aresztowane oraz w więzieniach przy sądach grodzkich nauczania w ogóle nie zorganizowano z różnych przyczyn. Większość szkół więziennych miała tylko jednego nauczyciela, nieliczne zaś, w których przebywało co najmniej 300 więźniów, dysponowały większą ich liczbą. Szkoły były przeważnie źle wyposażone i nie dysponowały odpowiednimi pomocami naukowymi (Czuba, 1931, s. 17).

Nauczanie więźniów w latach 1945–1969. Instrukcja z 11 czerwca 1945 r. Dyrektora Departamentu Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie regulaminu więziennego (tajna, niepublikowana) powtórzyła w praktyce większość uregulowań regulaminu więziennego z 1931 r., również w dziedzinie nauczania. W więziennictwie tamtych czasów, podobnie jak i w całym kraju, najważniejszym problemem było zwalczanie analfabetyzmu, a następnie ukończenie

przez skazanych szkoły podstawowej na poziomie klasy czwartej i piątej. Ostatnim etapem tego procesu było umożliwienie im ukończenia pełnej szkoły podstawowej. Począwszy od 1947 r., kierując się regulacjami Zarządzenia nr 0121/47 z 16 grudnia 1947 r. Dyrektora Departamentu Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie zwalczania analfabetyzmu (tajnego, niepublikowanego) i jego przepisów wykonawczych zintensyfikowano działania nakierowane na zwalczanie tego zjawiska. Niewątpliwy wpływ na to miała także m.in. ustawa z 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu (Dz. U. Nr 25, poz. 177), wedle postanowień której całkowita likwidacja tego zjawiska miała nastąpić do końca 1951 r. Obowiązkowi nauczania podlegali wszyscy więźniowie karni analfabeci, pół-analfabeci i wtórni analfabeci w wieku do 50 lat, którym równocześnie pozostały do końca kary co najmniej 3 miesiące. Z obowiązku nauczania zostali wyłączeni jedynie tymczasowo aresztowani. Nauczanie odbywało się w oparciu o programy dostarczane przez komisje do walki z analfabetyzmem. Mimo że w skali kraju walkę z tym zjawiskiem zakończono praktycznie w 1952 r., więziennictwo nadal realizowało nauczanie w tym zakresie do 1954 r., później zaś w zależności od aktualnych potrzeb (Bedyński, 1988, s. 196).

Zarządzenie nr 0205 z 21 października 1955 r. Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie regulaminu więziennego (tajne, niepublikowane) umożliwiała więźniom karnym nauczanie w zakresie 7 klas szkoły podstawowej oraz w miarę możliwości szkolenie zawodowe według systemu wewnątrzzakładowego – w przedsiębiorstwach i zakładach pracy bądź na kursach zawodowych. Skazany, który w czasie odbywania kary ukończył szkołę ogólnokształcącą lub zawodową albo kursy zawodowe, mógł otrzymać świadectwo szkolne bez wzmianki o tym, że szkolenie odbywało się w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Do 1956 r. szkolenie ogólnokształcące więźniów organizowane było przez władze więzienne, zaś po 1960 r. organizację i finansowanie szkolenia ogólnokształcącego więźniów przejęło Ministerstwo Oświaty. Centralny Zarząd Zakładów Karnych pozostawił sobie jedynie nadzór nad dobrem więźniów do szkolenia oraz sprawami administracyjnymi i zaopatrzeniowymi związanymi z nauczaniem podstawowym. Od tego czasu nauka w zakresie szkoły podstawowej przybrała następujące formy: samokształcenia zakończonego egzaminami przed komisją egzaminacyjną; szkoły podstawowej o systemie semestralnym (kursowym) opartej na skróconym programie dla dorosłych więźniów z krótkimi karami; szkoły podstawowej o rocznym systemie szkolenia; eksternistycznej formy szkolenia obejmującej w szczególności tych skazanych, którzy nie mogli udokumentować ukończenia szkoły podstawowej (Wierzbiński, 1976, s. 178).

Dalsze uszczegółowienie zasad nauczania skazanych nastąpiło w zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2, poz. 12). Według jego regulacji obowiązkiem nauczania w zakresie szkoły podstawowej obejmowano osoby nieposiadające podstawowego wykształcenia, jeśli nie ukończyły 50 roku życia, a do odbycia kary pozostało im co najmniej 6 miesięcy. Tę samą kategorię skazanych obejmowano w razie potrzeby i możliwości szkoleniem zawodowym. Skazanego można było zwolnić z obowiązku nauki z powodu stanu zdrowia lub innych ważnych przyczyn, jak również wyłączyć od nauczania lub szkolenia, jeżeli wymagały tego ważne przy-

czynny, zwłaszcza względy bezpieczeństwa. Przepis ten nie wykluczał tworzenia w jednostkach penitencjarnych szkół średnich, które rzeczywiście powoływano w tych czasach. Nauczanie w zakresie szkoły podstawowej należało prowadzić w czasie wolnym od pracy w szkołach, na kursach, a także w drodze samokształcenia. Szkolenie zawodowe zaś w szkołach i na kursach o kierunkach odpowiadających potrzebom gospodarki narodowej z uwzględnieniem, w miarę możliwości, uzdolnień i zainteresowań więźniów. Praktyczna nauka zawodu odbywała się natomiast w warsztatach szkolnych oraz przywieziennych i pozawieziennych zakładach pracy. Skazani nieposiadający odpowiednich funduszy otrzymywali nieodpłatnie niezbędne podręczniki i pomoce szkolne. Odbywający praktyczną naukę zawodu w warsztatach szkolnych i wykonujący pracę produkcyjną otrzymywali, w zależności od wyników osiągniętych w pracy i w nauce oraz stopnia zaawansowania w nauce zawodu, zryczałtowane miesięczne wynagrodzenie. Kończący szkolenie zawodowe mieli pierwszeństwo w zatrudnieniu stosownie do nabytych przez siebie kwalifikacji. Absolwenci szkół lub kursów otrzymywali odpowiednie świadectwa, według wzorów ogólnie obowiązujących, bez zaznaczenia, że uzyskali je w czasie odbywania kary pozbawienia wolności. Zwolnieni z jednostek penitencjarnych przed zakończeniem roku szkolnego mogli za zgodą naczelnika składać w nich egzaminy końcowe. Warto również zaznaczyć, że regulamin przewidywał możliwość zorganizowania, w miarę potrzeby, nauczania w zakresie średniej szkoły zawodowej, zwłaszcza dla skazanych, którzy przerwali naukę w szkole i wykazywali szczególne uzdolnienia i zainteresowania. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26 stycznia 1967 r. w sprawie wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2 poz. 2) uregulowało problematykę nauczania jedynie w odniesieniu do tymczasowo aresztowanych młodocianych. Mogli oni kontynuować naukę w drodze samokształcenia w zakresie programu realizowanego przed zastosowaniem tymczasowego aresztowania. Osobom tym umożliwiano kontynuowanie nauki w drodze samokształcenia. Co ciekawe, późniejsze akty prawne nie powróciły do tematyki nauczania i szkolenia tej kategorii więźniów. Taka możliwość ponownie zaistniała dopiero w obowiązujących obecnie aktach prawnych.

Szkolenia zawodowego po 1956 r. odbywało się na zasadach ogólnopaństwowego szkolenia dostosowanego do potrzeb i możliwości więźniów oraz jednostek penitencjarnych; szkoleniu mieli podlegać więźniowie niemający zawodu lub niemogący wrócić do zawodu uprawianego przed odbywaniem kary; szkolenie należało dostosować do poziomu wykształcenia posiadanego przez uczących się i ich zainteresowań; przy organizowaniu szkolenia zawodowego i doborze zawodu należało uwzględnić czynniki reedukacyjne; obok szkolenia długoterminowego organizowano również krótkoterminowe, uwzględniające krótszy okres pobytu więźniów w jednostce penitencjarnej; absolwentów szkół zawodowych należało zatrudniać w nabytym zawodzie do czasu zwolnienia; w więzieniach należało organizować ośrodki szkolenia, w ramach których mogło być organizowane szkolenie krótkotrwałe i długoterminowe, ogólnokształcące i zawodowe w formie szkół, kursów lub techników prowadzonych stacjonarnie lub korespondencyjnie; ośrodki szkolenia miały zadbać o to, by więźniowie, którzy w czasie długoletniego pobytu w więzieniu nabyli określone kwalifikacje, mogli złożyć egzaminy umożliwiające nabycie odpowiednich uprawnień zawodo-

wych; w więzieniach, w których większość stanowili uczący się należało tworzyć więzienia-szkoły (Rogalski, 1961, s. 78; Przygoński, Wołowicz, 1988, s. 427).

Nauczanie skazanych pod rządami kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r.

Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 13, poz. 98) usankcjonowała dotychczasowe regulacje w zakresie nauczania skazanych w trakcie odbywania przez nich kary pozbawienia wolności zawarte dotychczas w szeregu aktów prawnych niższego rzędu. Kodeks i jego przepisy wykonawcze zrezygnowały ze stosowania pojęć *więzień (karny, śledczy)*, wprowadzając w to miejsce następujące określenia: *skazany, tymczasowo aresztowany, umieszczony, ukarany*. We wspomnianym kodeksie zawarto wiele dyrektyw dotyczących tej problematyki. Stanowiły one, że w zakładach karnych prowadzi się obowiązkowe nauczanie w zakresie co najmniej szkoły podstawowej. Obowiązkowi nauki mieli podlegać w szczególności skazani, którzy nie mieli podstawowego wykształcenia lub zawodu, jeżeli stan ich zdrowia nie stał temu na przeszkodzie, chyba że ze względu na krótki okres kary lub podeszły wiek rozpoczynanie nauki nie jest celowe. Więźniowi można też było zezwolić na samokształcenie i zdawanie egzaminów.

Oparcie systemu nauczania skazanych w zakładach karnych o przepisy ustawy znacznie umocniło stosowanie tego środka oddziaływania penitencjarnego. W tym bowiem okresie dał się zauważyć fakt, iż poziom wykształcenia osób pozbawionych wolności znacznie odbiegał od poziomu wykształcenia całej ludności kraju. Jednak już w rok po wejściu ich w życie nastąpiły poważne ograniczenie w systemie szkolenia skazanych spowodowane zniesieniem techników zawodowych w zakładach karnych. Potrzeby szkoleniowe zaspokajane były wyłącznie przez nauczanie w zasadniczych szkołach zawodowych i na kursach zawodowych. W 1970 r. 42% populacji skazanych nie miało żadnego przygotowania zawodowego, a w grupie osób młodocianych aż 61,1% (Wierzbicki, 1976, s. 118).

Dyrektywy kodeksowe dotyczące nauczania zostały prawnie dookreślone przez przepisy zarządzenia Nr 11 Ministra Sprawiedliwości z 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2, poz. 8). Podobnie jak w regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności z 1966 r. stwierdzało się w nich, że nauczaniem w zakładach karnych obejmuje się skazanych, którzy nie mają podstawowego wykształcenia, nie mają zawodu lub należytych kwalifikacji do jego wykonywania albo nie będą mogli wykonywać dotychczas posiadanego zawodu po odbyciu kary. Obowiązkiem nauczania w zakresie szkoły podstawowej oraz nauczania zawodu zostali objęci skazani, którzy nie ukończyli 50 roku życia, z pozostałością kary co najmniej sześciu miesięcy. Z tak określonego wymogu można było zwolnić skazanego z powodu złego stanu zdrowia lub innych ważnych przyczyn, jak również w ogóle wyłączyć z nauczania, jeżeli wymagały tego względy bezpieczeństwa. Nauczanie należało prowadzić w czasie wolnym od pracy. Zatrudnionym uczącym się, w zależności od rodzaju szkolenia można było w uzasadnionych wypadkach skrócić czas pracy, nie w większym jednak wymiarze niż sześć godzin w tygodniu. Nauczanie w zakładach karnych było nieodpłatne. Nieposiadający odpowiednich środków pieniężnych mogli otrzymywać nieodpłatnie niezbędne pod-

ręczniki i pomoce do nauki. Posiadający zaś do swej dyspozycji odpowiednie środki pieniężne mogli partycypować w kosztach doskonalenia zawodowego w postaci kursów zawodowych i doskonalących. Wykonujący prace produkcyjne w ramach praktycznej nauki zawodu otrzymywali miesięcznie zryczałtowaną należność, której wysokość była uzależniona od wyników osiągniętych w pracy i w nauce, zachowania się oraz stopnia zaawansowania w nauce zawodu. Zajęcia tego rodzaju traktowane zresztą były jako spełnienie obowiązku pracy. Kończący naukę otrzymywali świadectwo promocyjne ukończenia szkoły lub zaświadczenie o ukończeniu kursu według wzorów ogólnie obowiązujących, bez zaznaczenia, że uzyskali je w czasie odbywania kary pozbawienia wolności. Skazani zwolnieni z zakładu karnego przed ukończeniem roku szkolnego mogli składać w zakładzie egzaminy końcowe. Nic natomiast o możliwości kształcenia osób tymczasowo aresztowanych w trakcie pobytu w areszcie śledczym nie wspomniały przepisy zarządzenie Nr 12 Ministra Sprawiedliwości z 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2, poz. 7).

W wydanym rok później niepublikowanym zarządzeniu nr 49/75/CZZK Ministra Sprawiedliwości z 13 sierpnia 1975 r. w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej określono sposób realizacji resocjalizacyjnego oddziaływania przez nauczanie w szkołach ogólnokształcących, zawodowych i na kursach organizowanych przez administrację zakładów karnych. Uregulowanie to określiło system zasad procesu nauczania w postaci: egzekwowania od skazanych wywiązywania się z obowiązku nauczania; zatrudniania ich zgodnie z kierunkiem nauczania; organizowania dla uczących się zajęć pozalekcyjnych lub samokształceniowych; integrowania w procesie resocjalizacji działalności dydaktyczno-wychowawczych szkoły, zakładu karnego i zakładów pracy zatrudniających skazanych. W tym też roku następuje reaktywacja kształcenia skazanych w zakresie szkoły średniej poprzez utworzenie w pięciu zakładach karnych średnich studiów zawodowych. Wzbogacenie oferty szkolenia spowodowało możliwość pobierania nauki na różnych szczeblach szkolenia zawodowego w kierunkach, spośród których wiele można było w owym czasie uznać za atrakcyjne i szczególnie pożądane przez przyszłych pracodawców po zwolnieniu (Górniok, 1982, s. 48). Kolejny przepis wykonawczy, zarządzenie nr 48/83/CZZK Ministra Sprawiedliwości z 15 maja 1983 r. w sprawie zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (niepublikowane) określiło m.in. obowiązki dyrektora szkoły w zakresie współpracy z naczelnikiem zakładu karnego i dyrektorem przedsiębiorstwa przywieziennego. Określiło ono także obowiązki nauczycieli w zakresie ich udziału w pracy penitencjarnej, jak również obowiązki zakładów przywieziennych zatrudniających uczniów oraz obowiązki zakładu karnego w omawianym zakresie. Dwa lata później zostały reaktywowane, po raz pierwszy od 1971 r., technika, o atrakcyjnych kierunkach nauczania. W piśmiennictwie ówczesny model nauczania skazanych uznano za optymalny, zwracano jedynie uwagę na niezbyt dobry stan techniczny wielu ówczesnych obiektów szkolnych (Przygoński, Wołowicz, 1988, s. 435).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. Nr 31, poz. 166) system szkolenia zarysowany przez poprzednie regulaminy z 1966 r. i 1974 r. wzbogaciło o możliwość

kształcenia się skazanych w zakresie szkoły średniej połączoną z praktyczną nauką zawodu, o kierunkach uwzględniających ich zainteresowania i zapotrzebowania gospodarki narodowej, na zasadach przewidzianych dla dorosłych. Przewidywał również możliwość organizowania kształcenia w zakresie szkoły średniej ogólnokształcącej. Dopuszczał też, co było zupełnie nowym rozwiązaniem, możliwość zezwolenia skazanemu na kształcenie w trybie eksternistycznym lub zaocznym oraz na udział w konsultacjach i na zdawanie egzaminów poza obrębem zakładu karnego, jeżeli względy bezpieczeństwa nie stały temu na przeszkodzie. Skazany, któremu udzielono takiego zezwolenia miał prawo do urlopu szkoleniowego oraz innych świadczeń, jakie przysługiwały pracownikom uspołecznionych zakładów pracy podnoszących swoje kwalifikacje na mocy odrębnych przepisów. Warto zauważyć, że unormowanie to faktycznie umożliwiło skazanym podejmowanie również studiów wyższych. W piśmiennictwie brak na ten temat jakiegokolwiek wzmianki, podobnie w sprawozdaniach statystycznych więziennictwa, choć nie można wykluczyć pojedynczych przypadków podejmowania przez więźniów studiów wyższych w ramach przepustek udzielanych przez sądy lub kierowników jednostek penitencjarnych. Możliwości takich rozwiązań doświadczył autor, kierując jedną z takich jednostek.

Współczesne regulacje prawne w zakresie nauczania skazanych i tymczasowo aresztowanych. Obecnie w kwestiach związanych z nauczaniem więźniów mają zastosowanie przepisy ustawy z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557), w części dotyczącej nauczania skazanych oraz przepisy wykonawcze w tej samej kwestii: rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (Dz. U. Nr 37, poz. 337) oraz instrukcja Nr 5 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 25 listopada 2008 r. w sprawie szczegółowego trybu organizowania nauczania w szkołach oraz szkolenia kursowego w zakładach karnych i aresztach śledczych (niepublikowana). Przepisy powyższe zamiennie używają pojęć *skazany* i *tymczasowo aresztowany* bądź pojęcia *osadzony* oznaczającego obie te kategorie łącznie i stosując je w zależności od tego, czy dotyczą one każdej z tych kategorii łącznie czy osobno. Tu również autor pragnie zauważyć, że o ile przepisy stanowią o nauczaniu w zakładach karnych, to w rzeczywistości odbywa się ono również w aresztach śledczych, gdyż ze względu na ubóstwo bazy więziennej i jej nierównomierne rozmieszczenie na obszarze kraju większość tego typu instytucji łączy w sobie cechy i zakładów karnych, i aresztów śledczych. Przeto w dalszych wywodach autor będzie posługiwał się pojęciem *jednostka penitencjarna* bądź *zakład karny*, o ile wywód będzie dotyczyć wyłącznie zakładu karnego lub oddziału zakładu karnego w areszcie śledczym. Godny podkreślenia jest fakt, że w regulacjach kodeksowych uwzględniono wiele treści reformy krajowego systemu oświaty wyrażonych w ustawie z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 95, poz. 425) oraz odnośne postanowienia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483). Organizacja i prowadzenie szkoleń kursowych oraz kwalifikacyjnych kursów zawodowych dla osadzonych odbywa się natomiast na warunkach określonych w rozporządzeniu Mini-

stra Edukacji Narodowej z 11 stycznia 2012 r. w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych (Dz. U. poz. 186 i 1152).

W porównaniu z wcześniejszymi aktualne przepisy rozszerzyły znacznie możliwości nieodpłatnego kształcenia skazanych w różnych typach szkół, takich jak szkoła podstawowa, gimnazjum, i kursach zawodowych w całości lub częściowo odpłatnych, w szkołach, zespołach szkół i centrach kształcenia ustawicznego, które są prowadzone przy zakładach karnych. Tu autor pragnie zwrócić uwagę, że w przepisach penitencjarnych pojawia się po raz pierwszy w historii edukacji więźniów pojęcie *kształcenie ustawiczne*. Ponieważ nie wyjaśniają one znaczenia tego pojęcia, można się tu odwołać do cytowanej wcześniej ustawy o systemie oświaty, która ustawowo określiła jego znaczenie, stwierdzając, że przez pojęcie to rozumieć należy kształcenie w szkołach dla dorosłych, a także uzyskiwanie i uzupełnianie wiedzy, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych przez osoby, które spełniły obowiązek szkolny. Jego celem jest proces ciągłego doskonalenia zasobu wykształcenia i kwalifikacji oraz ciągłej adaptacji intelektualnej, psychicznej i profesjonalnej do przyspieszonego rytmu zmienności, który jest znamieniem współczesnej cywilizacji (Symela 1997, s. 4).

Regulacje zawarte w cytowanych przepisach stanowią m.in., że skazani, którzy nie ukończyli 18 roku życia, zobowiązani do realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki na podstawie ustawy o systemie oświaty, kwalifikowani są do nauczania obligatoryjnie. Zaznaczając taką granicę wiekową, ustawodawca miał na uwadze fakt, iż kształcenie skazanych młodocianych stanowi najskuteczniejszą metodę oddziaływania na tę kategorię osób (zob. np. Szymanowski, 1989, s. 113). Podjęcie nauki jest w tym wypadku obowiązkiem skazanego i tylko z poważnych przyczyn, na określony czas, może on być zwolniony z tego obowiązku. Ważnymi przyczynami uniemożliwiającymi uczestniczenie skazanego w obowiązkowym nauczaniu są zaburzenia psychiczne potwierdzone orzeczeniem psychologiczno-penitencjarnym oraz długotrwała hospitalizacja lub rehabilitacja. Poza ustawowymi kryteriami pierwszeństwa w uzyskaniu możliwości objęcia nauczaniem przysługuje ono również skazanym, którym w indywidualnym programie oddziaływania określono potrzebę nauczania oraz skazanym, którzy wystąpili z prośbą o podjęcie nauki lub jej kontynuowanie w określonym typie szkoły. Również tymczasowo aresztowany może uczestniczyć w nauczaniu, o którym mowa wyżej, jeżeli jest prowadzone w wyodrębnionym oddziale jednostki penitencjarnej, a nie sprzeciwiają się temu względy porządku i bezpieczeństwa. Można go też czasowo zwolnić z obowiązku nauczania, jeżeli wynika to z decyzji organu, do dyspozycji którego on pozostaje albo jeżeli realizacji tego obowiązku również sprzeciwiają się względy porządku i bezpieczeństwa. Podobna procedura dotyczy tymczasowo aresztowanego, wobec którego nie stosuje się przepisów o wykonywaniu kary pozbawienia wolności (sytuacja ta ma miejsce do momentu uprawomocnienia wyroku).

Omawiane przepisy uregulowały też, choć w sposób niezupełnie jasny, możliwość pobierania przez skazanych nauki w szkołach mieszczących się poza zakładem karnym oraz brania udziału w konsultacjach i zdawanie egzaminów poza jednostką penitencjarną, bez wyraźnego określenia ich rodzaju, jak i stopnia kształcenia. Po spełnieniu określonych przepisami prawa i decyzjami administracji penitencjarnej

warunków skazani, bez względu na rozmiar odbywanej kary, w tym również odbywająca karę dożywotniego pozbawienia wolności, mogą uczyć się, a także studiować we wszystkich rodzajach szkół, niezależnie od tego czy są to szkoły publiczne, społeczne czy też prywatne, o ile tylko działają one zgodnie z obowiązującymi przepisami (Szymanowski, Świda, 1998, s. 309; Popek, 2012, s. 163 i n.).

Zezwolenia na uczestniczenie w nauczaniu organizowanych poza terenem zakładu karnego można udzielać skazanym odbywającym karę w zakładach karnych typu półotwartego i w zakładach karnych typu otwartego. Możliwość ta nie dotyczy skazanych odbywających karę w zakładach karnych typu zamkniętego, gdyż w tym typie zakładu nauczanie organizuje się zawsze w jego obrębie. Sporna jest natomiast możliwość udziału w konsultacjach i zdawania egzaminów poza zakładem karnym osobom skazanym na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Według jednej grupy poglądów przepis należy zinterpretować w sposób literalny i zezwolenia takiego nie udzielać (Z. Hołda, K. Postulski, 2005, s. 464), według innej – zezwolenia takiego można udzielić, jeżeli skazany odbywa karę w zakładzie karnym typu półotwartego lub typu otwartego (T. Szymanowski, Z. Świda, 1998, s. 309). Skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności można bowiem przenieść do zakładu karnego typu półotwartego po odbyciu przez niego co najmniej 15 lat, a do zakładu typu otwartego – po odbyciu co najmniej 20 lat tej kary.

Kwalifikowanie skazanych do nauczania należy do zakresu działania komisji penitencjarnej jednostki penitencjarnej, natomiast zgodę na podjęcie nauki poza jej obrębem może wyrazić wyłącznie jej kierownik. Zgoda lub jej odmowa na podjęcie przez skazanego nauki w szkołach poza obrębem zakładu karnego, a także zezwolenie lub jego odmowę na udział skazanego w konsultacjach i zdawanie egzaminów wyrażana jest w formie pisemnej decyzji, która wymaga takiegoż uzasadnienia. Decyzję tę skazany może zaskarżyć do sądu penitencjarnego na zasadach ogólnych. Osadzony w celu podjęcia nauki w szkole występuje z wnioskiem do komisji penitencjarnej o skierowanie do nauczania. Komisja penitencjarna, kwalifikując osadzonego do nauczania w określonym typie szkoły, kieruje się w szczególności: udokumentowaną dotychczasową nauką stanowiącą podbudowę programową konieczną do podjęcia nauki w wybranym typie szkoły lub semestrze nauki; motywacją i predyspozycjami do nauki w odpowiednim typie szkoły; zaleceniami zawartymi w indywidualnym programie oddziaływania; zaleceniami wynikającymi z przeprowadzonych badań psychologicznych, o ile takie badania zostały przeprowadzone; ogólnym stanem zdrowia, ocenionym przez lekarza zatrudnionego w więziennej służbie zdrowia; terminem warunkowego przedterminowego zwolnienia lub końca kary; dotychczasowym stażem pracy osadzonego w wybranym zawodzie; zgodnością wybranego przez osadzonego typu szkoły i kierunku kształcenia z wykazem szkół i aktualnym, na dany semestr, wykazem kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach; przeznaczeniem jednostki penitencjarnej, przy której funkcjonuje wybrana przez osadzonego szkoła; koniecznością zapewnienia porządku i bezpieczeństwa w zakładzie.

Osadzonych kwalifikuje się do nauczania w szkole, jeżeli czas pozostały do zakończenia odbywania kary nie jest krótszy niż okres trwania nauki w szkole. Do wszystkich typów szkół można ponadto kwalifikować osadzonych warunkowo, jeżeli

do terminu zwolnienia z zakładu karnego w związku z przedterminowym warunkowym zwolnieniem lub końcem kary pozostało im nie mniej niż 6 miesięcy, a wymagają oni ukończenia przerwanej nauki lub mają odpowiednią motywację do nauki i możliwość jej kontynuowania po opuszczeniu zakładu karnego. Przyjmowanie osadzonych do szkół prowadzonych przy zakładach następuje na podstawie wyników postępowania rekrutacyjnego, prowadzonego przez szkolną komisję rekrutacyjną. Przy rekrutowaniu kandydatów na semestr pierwszy w szkołach nie przeprowadza się egzaminów wstępnych i rozmów kwalifikacyjnych.

Kodeks i jego przepisy wykonawcze nie wskazały dotychczas żadnych specjalnych procedur w kwestii nauczania skazanych poza jednostką penitencjarną. Określiły one jedynie obowiązek uzgadniania przez dział penitencjarny tej jednostki z dyrektorem szkoły pozawięziennej trybu przekazywania informacji o sposobie wywiązywania się skazanego z obowiązków słuchacza szkoły. W kwestii kosztów zasadą jest, że ponoszą je skazani i nie przewiduje się wyjątków od tej zasady (S. Lelental, 2012, s. 570–571). Jeśli jednak skazany uzyskał zgodę na naukę poza jej obrębem, w szkole określonego typu lub zawodzie, w których nie prowadzi się nauczania w szkołach przy zakładach, koszty mogą być poniesione całkowicie lub częściowo przez zakład. W tym przypadku za koszty kształcenia przyjmuje się koszt wyposażenia osadzonego w niezbędne podręczniki, pomoce naukowe i przybory szkolne oraz koszt dojazdu osadzonego do szkoły. Wysokość kosztów ponoszonych przez jednostkę penitencjarną ustala jej kierownik, uwzględniając sytuację materialną osadzonego. Koszty związane z udziałem w konsultacjach i egzaminach w szkołach wyższych ponosi natomiast sam osadzony.

Nauczanie skazanych w szkołach wyższych nie leży, w ocenie autora, w sferze zainteresowań resortu sprawiedliwości, w tym więziennictwa. Analizując problematykę podejmowania wyższych studiów przez osoby pozbawione wolności można zauważyć dwie tendencje (Kalaman, 2014, s. 118 i n.). Pierwsza polega na wyrażeniu zgody przez dyrektora zakładu karnego na uzasadniony wniosek skazanego o podjęcie wyższych studiów poza zakładem karnym. We wniosku skazany wskazuje szkołę wyższą, w której zamierza studiować oraz sposób finansowania kosztów studiów i kosztów ewentualnego dojazdu do szkoły wyższej. Jeżeli wniosek spełnia warunki określone w kodeksie karnym wykonawczym, zgoda taka jest udzielana, zaś udział w zajęciach uczelnianych umożliwia skazanemu odpowiednia przepustka udzielona przez dyrektora zakładu karnego lub sąd penitencjarny. Informacje o możliwości studiowania w pobliżu zakładu karnego pochodzą od kandydatów do studiów lub wynikają z ofert składanych przez wyższe uczelnie administracji zakładów karnych. Te zaś w formie komunikatów przez lokalny radio- lub telewizję lub też poprzez tablice ogłoszeń przekazują je skazanym.

Innym sposobem umożliwienia skazanym podejmowania studiów wyższych jest zawarcie odpowiedniego porozumienia pomiędzy dyrektorem zakładu karnego a rektorem wyższej uczelni (Linowski, 2013, s. 179 i n.). Uczelnia zobowiązuje się w niej do zorganizowania zajęć akademickich na studiach stacjonarnych (nieodpłatnych) na zamówionym lub uzgodnionym z jej władzami kierunku. Jednostka penitencjarna zaś do udostępnienia odpowiednich pomieszczeń do przeprowadzenia niektórych zajęć

w siedzibie zakładu karnego i podjęcia odpowiednich działań organizacyjnych ułatwiających skazanym naukę w zakładzie karnym (biblioteka, intranet, wydzielone pomieszczenia do nauki itp.). Dotychczasową praktyką w tym względzie było zorganizowanie zajęć na pierwszych latach studiów w zakładzie karnym, późniejszych zaś w siedzibie uczelni. Opuszczenie jednostki penitencjarnej w związku z zajęciami akademickimi odbywa się na podobnych zasadach. Omawiana forma dotyczy organizowania studiów dla większych grup skazanych. Wskazane sposoby studiowania nie odbiegają od ogólnych polskich i europejskich standardów akademickich (Wójcik, 2012, s. 123–126). Skazani podejmujący studia wyższe indywidualnie, finansują je osobiście lub za pośrednictwem swych rodzin. Studia grupowe, jak dotychczas, są nieodpłatne, gdyż skazani studiują w trybie stacjonarnym. Dotychczas w systemie stacjonarnym studiowały dwie grupy skazanych. W latach 2011–2015 grupa skazanych na kary długoterminowe z Aresztu Śledczego w Radomiu studiowała na Politechnice Radomskiej, uzyskując po ich zakończeniu tytuł inżyniera logistyki (zob. np. D. Trela, 2015, s. 20–21). W 2013 r. natomiast grupa skazanych z Aresztu Śledczego w Lublinie rozpoczęła studia pedagogiczne I stopnia na kierunku praca socjalna, w specjalności *streetworking* w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Uniłowska-Dymel, Zwierzchowski, 2013, s. 34). W okręgu lubelskim planuje się również uruchomienie studiów informatycznych dla odbywających karę w Zakładzie Karnym w Opolu Lubelskim (Linder, 2014, s. 7). W polskim więziennictwie nie jest to jednak stała praktyka.

Podsumowanie. Bieżąca praktyka penitencjarna w zakresie nauczania osadzonych w Polsce. Współcześnie w izolacji penitencjarnej prowadzone jest nauczanie skazanych na wszystkich szczeblach kształcenia, łącznie z wyższym. W polskich jednostkach penitencjarnych na koniec roku szkolnego 2013/2014 funkcjonowało 51 szkół (we wcześniejszym roku szkolnym – 63) na różnym poziomie, w tym 2 (odpowiednio 2) szkoły podstawowe, 9 gimnazjów (10), 12 zasadniczych szkół zawodowych (18), 8 techników zawodowych (9), 1 szkoła policealna (3), 19 liceów ogólnokształcących (21). W tym okresie nauczaniem w szkołach przywięziennych i pozawięziennych objęto w sumie 4459 skazanych (4026). W liczbie tej ujęto uczniów, kursantów i studentów: szkół podstawowych – 26 (25); gimnazjów – 419 (423); zasadniczych szkół zawodowych – 264 (1123); techników zawodowych – 191 (335); szkół policealnych – 79 (108); liceów ogólnokształcących – 1426 (940); kwalifikacyjnych kursów zawodowych – 1986 (1022); studiów wyższych – 68 (50). W opinii autora podana w sprawozdaniach statystycznych więziennictwa liczba studiujących skazanych jest niewiarygodna. Badając ten problem na przełomie lat 2013/2014, autor ustalił ich liczbę na 96 (Kalaman, 2014, s. 118 i n.). Stąd wniosek, iż tego typu edukacja nie jest przedmiotem szczegółowych badań w resorcie. Niemniej jednak, co warto podkreślić, biorąc pod uwagę obecny status szkolnictwa więziennego w Polsce, ma ono wszelkie cechy a także strukturę organizacyjną właściwą dla szkolnictwa ustawicznego, potwierdzoną nadto odpowiednimi przepisami.

Bibliografia

1. Bedyński K., *Historia więziennictwa Polski Ludowej 1944–1956*, Warszawa 1988.
2. Czuba J., *Na marginesie szkolnictwa więziennego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1931, nr 3.
3. *Dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych* (D.P.P.P. Nr 15, poz. 202).
4. Dziedzic K., *Specyfika potrzeb ludzi starszych w środowisku izolacyjnym*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, (red.) Jaworska A., Bydgoszcz 2013.
5. Gajdus D., Gronowska B., *Europejskie standardy traktowania skazanych*, Toruń 1998.
6. Górniok O., *Środki oddziaływania penitencjarnego oraz ich funkcjonowanie w zakładach karnych i ośrodkach przystosowania społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1982.
7. Hołda Z., Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2005.
8. *Instrukcja z dnia 11 czerwca 1945 r. Dyrektora Departamentu Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie regulaminu więziennego* [tajna, niepublikowana].
9. *Instrukcja Nr 5 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 25 listopada 2008 r. w sprawie szczegółowego trybu organizowania nauczania w szkołach oraz szkolenia kursowego w zakładach karnych i aresztach śledczych* [niepublikowana].
10. Kalaman M.R., *Studia wyższe – formą resocjalizacji skazanych? (Vysokoškolské vzdelanie – formu resocializácie väzňov?)*, [w:] *Súčasnosť a perspektívy vysokoškolskeho vzdelávania*, (red.) J. Danek, M. Droščák, Trnava 2014.
11. Kolański B., *Więziennictwo polskie w latach 1918–1939*, „Problemy Praworządności” 1989, nr 8–9.
12. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz. U. Nr 78, poz. 483).
13. Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012.
14. Linder G., *Więzień w szkolnej ławie*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 10(197).
15. Linowski K., *O szczebel wyżej, czyli studia stacjonarne dla skazanych*, [w:] *20 lat działalności Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego. Refleksje i impresje jubileuszowe*, (red.) K. Jędrzejak, M.R. Kalaman, R. Poklek, Kalisz 2013.
16. Migdał J., Raglewski J., *Kara pozbawienia wolności – zarys dziejów polskiej doktryny prawa i praktyki penitencjarnej*, Gdańsk 2005.
17. Pawlak K., *Za kratami więzień i drutami obozów (Zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Kalisz 1997.
18. Przygoński A., Wołowicz M., *Nauczanie ogólne i zawodowe*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, (red.) P. Wierzbicki, Warszawa 1988.
19. Rogalski, Z., *Szkolenie więźniów*, „Przegląd Więziennictwa” 1961, nr 1.
20. Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994.
21. Osiatyński W., *O zbrodniach i karach*, Poznań 2003.
22. Parol R., *Uzyskiwanie kwalifikacji zawodowych przez skazanych w wieku 50+ w polskim systemie penitencjarnym – analiza problematyki*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, (red.) A. Jaworska, Bydgoszcz 2013.
23. Poklek R., *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, Kalisz 2010.
24. Poklek R., Jabłońska M., *Osobowość skazanych podejmujących naukę w szkole zawodowej w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności (badania porównawcze rok 2002–2008)*, [w:] *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, (red.) B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szecówka, Warszawa 2013.
25. Popek P., *Uwarunkowania wyników kształcenia dorosłych w polskich jednostkach penitencjarnych*, [w:] *Pedagogicka Diagnostika A Evaluce*, (red.) J. Malach N. Slenarova, Ostrava 2012.
26. Rostańska E., *Edukacja dla aktywności. Kształcenie ciągłe, jako edukacyjny wymiar zmian społecznych*, [w:] K. Szczepańska-Woszczyzna, Z. Dacko-Pikiewicz, *Edukacja wobec rynków pracy i integracji społecznej*, Dąbrowa Górnicza 2007.
27. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 stycznia 2012 r. w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych* (Dz. U. poz. 186 i 1152).
28. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 1926 r. o zaspokajaniu potrzeb religijnych więźniów i działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach* (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 9, poz. 10).

29. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców (D.U.R.P. Nr 5, poz. 38).
30. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. Nr 31, poz. 166).
31. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (Dz. U. Nr 37, poz. 337).
32. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 29, poz. 272).
33. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 71, poz. 577).
34. Sarzała D., *Praca jako środek resocjalizacji penitencjarnej – teoretyczne i praktyczne aspekty problematyki*, [w:] *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji w perspektywie teorii oraz praktyki*, (red.) K. Marzec-Holka, K. Mirosław-Nawrocka, J. Moleda Warszawa 2014.
35. Sarzała D., *Rola pomocy postpenitencjarnej w readaptacji społecznej więźniów*, [w:] *Plaszczyzny współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, (red.) L. Hurło, Łódź 2011.
36. Sikorska D., *Problematyka readaptacji społecznej kobiet osadzonych w Zakładzie Karnym w Czersku*, [w:] *Szanse i zagrożenia resocjalizacji penitencjarnej*, (red.) S. Bębas, Kielce 2012.
37. Symela K., *Zasady wdrażania i oceny modułowych programów szkoleniowych dorosłych*, Warszawa, 1997.
38. Szymanowski T., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Warszawa 1989.
39. Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, Warszawa 1998.
40. Treła D., *Studia wyższe w więzieniu*, „Forum Penitencjarne” 2015, nr 6(205).
41. Uniłowska-Dymel A., Zwierzchowski J., *Porozumienie z KUL-em*, „Forum Penitencjarne” 2013, nr 7(182).
42. Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 68, poz. 457).
43. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu (Dz. U. Nr 25, poz. 177).
44. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 95, poz. 425).
45. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557).
46. Wierzbicki P., *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976.
47. Wójcik K., *Changing Paradigms of Higher Education*, [w:] *European Standards of Education in the Quality Management System of Universities and Institutions of Lifelong Education*, (red.) M. Vojteková, Z. Geršicová, M. Adamik-Šimegová, Dubnica Institute of Technology, Dubnica 2002.
48. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2, poz. 12).
49. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 stycznia 1967 r. w sprawie wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2 poz. 2).
50. Zarządzenie nr 0121/47 z dnia 16 grudnia 1947 r. Dyrektora Departamentu Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie zwalczania analfabetyzmu [tajne, niepublikowane].
51. Zarządzenie nr 0205 z dnia 21 października 1955 r. Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie regulaminu więziennego [tajne, niepublikowane].
52. Zarządzenie nr 11 Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2, poz. 8).
53. Zarządzenie nr 12 Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. Nr 2, poz. 7).
54. Zarządzenie nr 49/75/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 1975 r. w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej [niepublikowane].
55. Zarządzenie nr 48/83/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 maja 1983 r. w sprawie zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych [niepublikowane].
56. <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna/>

dr Marek Ryszard KALAMAN

Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej,
 Wydział Zarządzania, Informatyki i Nauk Społecznych
 ul. Cieplaka 1c, 41-300 Dąbrowa Górnicza
 e-mail: marek.kalaman@gmail.com